

Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Бандур С.І., Кучинська О.О.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

В статті визначено основні тенденції формування ринку праці на селі; визначено головні чинники, що зумовлюють його трансформацію в найближчій перспективі; обґрунтовано систему заходів щодо пом'якшення ситуації із зайнятістю в аграрному секторі економіки.

Ключові слова: сільський ринок праці; сільське безробіття; зайнятість; робочі місця у сільськогосподарському виробництві.

I. Вступ. Загострення ситуації на ринку праці сільських територій України є серйозною проблемою, що потребує значної уваги з боку відповідних владних структур до її вирішення та забезпечення гарантій зайнятості сільського населення, особливо за умов здійснення аграрної реформи.

Хоча за останній період відбулося деяке покращення кількісних показників сільського ринку праці (більш інтенсивне порівняно з міським скорочення масштабів безробіття, зростання обсягів зайнятості), якісна його складова продовжує погіршуватись.

II. Постановка завдання. Метою дослідження є визначення перспектив розвитку сільського ринку праці та обґрунтування заходів щодо його стабілізації. В роботі використані методи: системного підходу, графічний, статистичний, класифікації і типології, екстраполяції.

III. Результати. Сформовані умови функціонування сільської економіки свідчать, що на рівні сільських територій основними сферами прикладання праці населення є сільськогосподарське виробництво, у тому числі особисті підсобні господарства, бюджетна сфера (органи управління й об'єкти соціальної інфраструктури), філіальні підрозділи міських організацій і місцева промисловість, приватне підприємництво, в основному, торгівля.

Стан сільських районів значно розрізняється, однак при його аналізі можна виді-

лити кілька характерних напрямків розвитку. Відповідно до цих тенденцій складається й ситуація на сільському ринку праці. З року в рік вона загострювалась, хоча останнім часом з'явилися певні ознаки стабілізації. Зокрема, у 2005 р. відбулося зростання обсягів зайнятості сільського населення віком 15-70 років (на 7,3%) [1]. Проте, вже у першому півріччі 2006 р. відбулося скорочення цього показника на 2,3% і чисельність зайнятих в аграрному секторі становила 6570,6 тис. осіб. Таку ситуацію можна пояснити сезонним характером робіт в сільському господарстві. На відміну від попередніх років рівень зайнятості серед сільського населення на сьогодні перевищує відповідний показник для міських жителів (рис. 1).

Слід відмітити, що неформальний сектор економіки був єдиним місцем прикладання праці майже для кожної другої особи з числа зайнятих сільських жителів.

Внаслідок поширення зайнятості в особистих селянських господарствах, сільськогосподарське виробництво залишається переважаючим видом діяльності неформального сектору економіки (82,0% зайнятих у цьому секторі). Наразі кількість осіб віком 15–70 років працюючих в особистих селянських господарствах у 2005 р. порівняно з 2004р. збільшилась на 373,3 тис. осіб або на 14,3% та досягла 3,0 млн. осіб (проти 2,6 млн. осіб у 2004р.). Триває ця тенденція і у 2006 р. (за перше півріччя чисельність даного контингенту населення зросла майже на 7%).

Привертає увагу той факт, що у 2005–2006 рр. частка найманих працівників сільської місцевості скорочувалась майже у 2 рази інтенсивніше ніж в економіці України загалом, що також пояснюється зростанням частки осіб, працюючих в особистих селянських господарствах. Цей показник у пер-

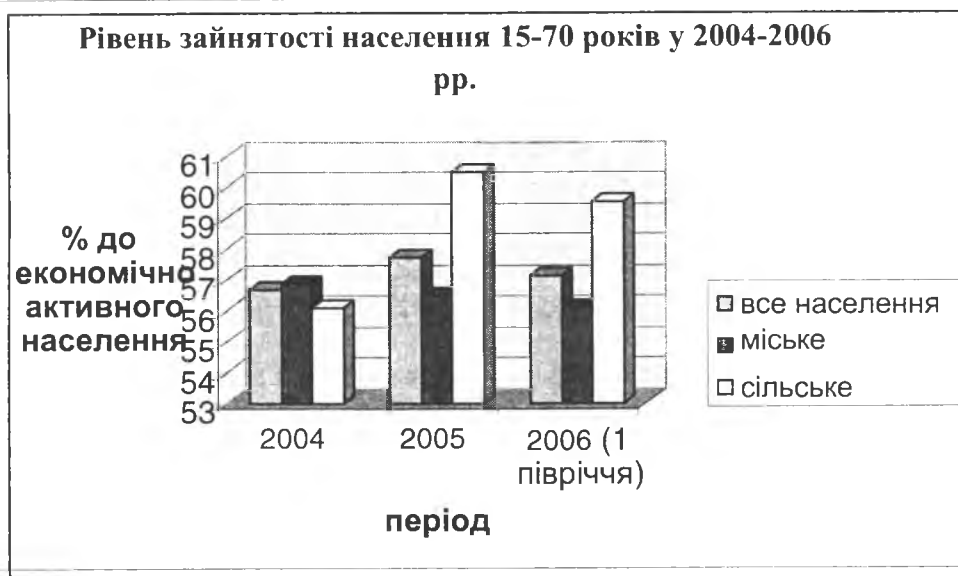

Рис. 1. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років у 2004–2006 рр.

шому півріччі 2006 р. становив 81,8%, в тому числі в сільській місцевості – 56,2% [2].

У сільській місцевості скорочення обсягів безробіття також проходило більш інтенсивно. Зокрема кількість безробітних селян віком 15–70 років у 2005р., порівняно з 2004р. зменшилася більш як на чверть (на 28,5%), в основному за рахунок осіб працездатного віку (на 28,3%). А у першому півріччі 2006 р. цей показник дещо зріс (на 10,7 тис. осіб), що також можна пояснити специфікою попиту на робочу силу в сільськогосподарському виробництві [2]. Водночас збільшення економічної активності населення цієї місцевості (на 4,3%) відбулося за рахунок суттєвого зростання кількості економічно активних селян пенсійного віку (на 34,6%). Справа в тому, що низький рівень пенсійного забезпечення осіб, що мешкають у сільській місцевості спонукає їх до активної роботи в особистих селянських господарствах для отримання додаткового засобу існування.

При цьому рівень безробіття населення працездатного віку (визначеного за методологією МОП) майже у 2 рази перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахований за відповідною методикою, тобто відносно економічно активного населення працездатного віку. Водночас у сільській місцевості цей показник на 0,5 відсоткових пункти був нижчим порівняно з рівнем зареєстрованого безробіття. Це пояснюється тим, що сільські мешканці працездатного

віку навіть за умови наявності низькодоходної зайнятості в особистих селянських господарствах, зверталися до державної служби зайнятості, оскільки потребували державної соціальної допомоги. Кількість зареєстрованих безробітних селян цієї вікової групи на 8,5% перевищила відповідну чисельність безробітних сільської місцевості, визначених за методологією МОП.

Слід відзначити, що рівень зареєстрованого безробіття далеко не відображає реальну ситуацію на сільському ринку праці. Робота служби зайнятості по реєстрації сільських жителів ускладнена не лише через географічну віддаленість багатьох населених пунктів, відсутності в багатьох адміністративних районах попиту на робочу силу (чисельність заявлених сільськогосподарськими підприємствами вакансій майже в 10 разів менша, ніж у місті), але також через низьку активність сільських безробітних жителів, які здебільшого зневірилися знайти роботу й не вживають зусиль у її пошуку через Державну службу зайнятості. Все це свідчить про те, що масштаби фактичної незайнятості на селі в цілому є значно вищими від зареєстрованих. Оскільки вибір роботи на селі через відсутність вакансій і можливості територіального переміщення людей обмежений, забезпечити зайнятість населення в сільській місцевості набагато складніше, ніж у місті. До того ж політика збереження чисельності зайнятих в умовах спаду виробництва

й структурної перебудови викликає приховане безробіття, веде до неповної зайнятості. Звичними стали простої через відсутність пального, запасних частин, насіння. Останнім часом намітилася нова тенденція, яка пов'язана зі зміною власника сільгосп підприємств. Власник наймає на сезон мінімальну кількість кваліфікованих фахівців для вирощування сільгосп продукції. Для збирання врожаю найчастіше залучаються сторонні працівники на імпортній високопродуктивній техніці. Урожай повністю вивозиться, заробітна плата працівникам виплачується в грошовій формі, надалі вони звільнюються до початку наступного сезону. У міжсезоння громадяни залишаються безробітними.

У нинішніх соціально-економічних умовах для основної маси сільського населення можливістю самостійно забезпечити себе роботою стало виробництво продукції тваринництва й рослинництва на присадибних ділянках, особистих подвір'ях і в підсобних господарствах. Отже, у вирішенні питань зайнятості на селі важливу роль повинні відігравати фермерські (селянські) господарства, оскільки при скороченні обсягів виробництва й зміні структури суспільного сільського господарства надлишок робочої сили повинен бути сконцентрований в альтернативних секторах агропромислового комплексу - фермерських і особистих підсобних господарствах. Сезонність сільськогосподарського виробництва вимагає організації в період міжсезоння тимчасових громадських робіт. На цих роботах необхідно використовувати не тільки безробітних, але й працівників підприємств із неповною зайнятістю.

Динаміка змін, що відбуваються на сільському ринку праці свідчить, про те, що на його розвиток у середньостроковій перспективі будуть чинити вплив наступні фактори:

- сезонне коливання попиту на робочу силу та невідповідність професійно-кваліфікаційної структури її пропозиції, низький рівень трудової мобільності населення; невизначеність прогнозних потреб ринку праці у фахівців певних професій і кваліфікації;

- низька інвестиційна активність суб'єктів господарювання, невисокий рівень оплати праці, обмеженість транспортної доступності;

- відсутність необхідних передумов для розвитку малого підприємництва;

- наявність нелегальної міграції;

- збереження низької конкурентоспроможності окремих категорій громадян (молоді без практичного досвіду роботи, жінок, що мають малолітніх дітей та ін.).

Вагомим фактором, що чинить вплив на трансформацію сільського ринку праці, є проведення аграрної реформи, внаслідок чого відбувається: реорганізація майже всіх колективних сільськогосподарських підприємств; зміна їх господарів на юридичних осіб, заснованих на приватній власності на землю і майно – приватних підприємств, фермерських господарств, товариств з обмеженою відповідальністю. Зміна власника часто призводить до значного вивільнення сільгоспробітників, які не відповідають вимогам забезпечення високої конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на базі новітніх технологій.

Загалом, реформування аграрного сектору економіки ставить за мету, окрім всього іншого, врегулювання відносин зайнятості працездатних громадян у працездатному віці, які мають у володінні та користуванні земельну ділянку, одержану в результаті розпаювання земель колективних сільськогосподарських підприємств або за рішенням органу місцевого самоврядування. З цією метою Урядом підготовлено проекти Законів України "Про особливості регулювання зайнятості громадян, які мають у приватній власності та користуванні земельну ділянку". Розвиток мережі нових форм господарювання також потребує визначення їх правового статусу, для чого опрацьовується проект Закону України "Про особисте селянське господарство", який визначає правові основи ведення громадянами особистого селянського господарства, їх зайнятості і соціального захисту.

Відсутність же відповідного нормативно-законодавчого забезпечення аграрної реформи, наявність значних зловживань в її проведенні тощо спровокували появу цілої низки негативних тенденцій в аграрному секторі економіки, ікі чітко проявили себе в скороченні посівної зарнових, невинновданому наданню пріоритету технічним культурам, різкому зменшенню поголів'я худоби, зростання збитковості ряду основних видів

сільгосппродукції тваринництва тощо, що загострило проблему зайнятості на селі.

Стан сільського ринку праці значною мірою знаходиться і під впливом інтеграційних процесів. В цьому відношенні особливо важливо оцінити цей чинник, пов'язаний з мультиплікативним впливом структури зовнішньої торгівлі на національний дохід і структуру зайнятості в майбутньому, а саме: скороченням обсягів традиційного українського експорту до країн ЄС через часткову переорієнтацію товаропотоків між нинішніми та новими членами ЄС, розширення сфери застосування антидемпінгових заходів щодо України та запровадження новими членами ЄС нетарифних обмежень щодо українського експорту, зокрема сільськогосподарської продукції. При незахищеності вітчизняного виробника це може спричинити зменшення обсягів виробництва експортної продукції в Україні, згорання сфери прикладання праці та соціальних програм.

Неоднозначними також є наслідки лібералізації торгівлі, яка досить істотно впливає на трансформацію внутрішніх цін під впливом світових зрушень у структурі виробництва. Адже економіка країни спеціалізується на тих товарах, у виробництві яких вона має порівняльні переваги. Зміни ж в торговій політиці як правило призводять до змін у структурі зайнятості і характері соціально-трудова відносин. Разом з тим, враховуючи взаємозв'язок між торгівлею й економічним зростанням та можливості держави захищати національні інтереси, можна досягти більш ефективного розподілу ресурсів розширити виробничі потужності та підвищити рівень зайнятості.

Не відкидаючи переваг, які може отримати Україна від Європейської інтеграції, не можна залишити поза увагою ряд загроз і обмежень на цьому шляху, зокрема, низьку конкурентоспроможність багатьох галузей і підприємств, в тому числі і сільського господарства; відсутність необхідних ресурсів для швидкого введення стандартів СОТ, що може призвести до значного скорочення робочих місць і зростання безробіття. Через це необхідно досить виважено підходити до питання вступу України до відповідних транснаціональних економічних структур, всебічно враховуючи не лише економічну і соціальну доцільність, а й національні інтереси держави.

Для України приєднання до наднаціональних економічних структур означає відмову від державного дотування більшості сфер економічної діяльності, від ліцензування зовнішньоекономічних операцій або зменшення обсягів митних обмежень імпорту. На сьогодні, із-за кризової ситуації в країні, виконання цих вимог може бути згубним як для української економіки в цілому, так і для соціально-трудова сфери, зокрема.

Виходячи з зазначеного вище, пріоритетними напрямками дій на сільському ринку праці в найближчій перспективі мають стати:

1. Забезпечення підприємств сільськогосподарського виробництва кваліфікованими робітниками й фахівцями, зокрема: стимулювання залучення й закріплення для роботи в секторах сільської економіки випускників вищих і середніх професійних навчальних закладів, молодих фахівців. Для цього слід: створити дієвий механізм резервування робочих місць на підприємствах для випускників професійної освіти з одночасним наданням їм соціальної підтримки; створити умови для підвищення освітнього рівня сільських шкіл, студентів, що навчаються у професійних закладах аграрного профілю підготовки; привести систему освіти у відповідність із сучасними вимогами, що забезпечують конкурентоспроможність кадрів на ринку праці.

Для успішного виконання даного завдання необхідно здійснити наступні заходи.

Забезпечити:

- розвиток профільного навчання учнів старших класів;
- створення гнучких форм додаткової, початкової професійної освіти в сільській місцевості, формування центрів довузівської підготовки учнів;
- здійснення підготовки кадрів по інтегрованих професіях для аграрного виробництва, соціальної сфери з орієнтацією на їх професійну мобільність;
- стимулювання залучення інвестицій у розвиток освіти на селі;
- найбільш повне задоволення потреби освітніх установ села у кваліфікованих фахівцях;
- проведення соціологічних експрес-опитувань по вивченню професійних намірів учнів випускних класів сільських шкіл;

- введення в навчальні плани загально-освітніх установ курсів (навчальних, факультативних) по профорієнтації.

2. Створення нових і збереження існуючих продуктивних робочих місць у сільськогосподарському виробництві. Це обумовлює необхідність:

- залучення сільського населення до вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіону, проведення зборів, круглих столів, тематичних зустрічей із представниками державної адміністрації для обговорення питань, що стосуються соціально-економічного розвитку території й забезпечення зайнятості місцевого населення;

- сприяння в реалізації законодавчих ініціатив, спрямованих на розвиток місцевого господарства й підприємництва, підтримку безробітних і незайнятих громадян; створення координаційних рад, що включають представників місцевої виконавчої влади (районна й сільська адміністрація), некомерційних і громадських організацій, підприємців, для розробки й просування законодавчих ініціатив у сфері підтримки зайнятості й місцевого підприємництва;

- регулярне проведення моніторингу потреби в кадрах для агропромислового комплексу регіону, сфери послуг, підприємництва, особистих підсобних господарств;

- організація надомного виробництва на базі діючих підприємств, майстерень або центрів ремесел;

- підвищення координації дій органів виконавчої державної влади, органів місцевого самоврядування, роботодавців і територіальних органів при вирішенні питань зайнятості, фінансового забезпечення соціальних програм, оновлення існуючих робочих місць та створення нових тощо;

- розширення обсягів і видів громадських робіт виходячи з потреб конкретних муніципальних утворень і необхідності вирішення соціальних проблем на селі.

3. Сприяння в підтримці й розвитку особистих підсобних господарств з боку органів законодавчої й виконавчої влади всіх рівнів господарювання на території яких розміщуються й функціонують особисті підсобні господарства. Реалізація цього напрямку потребує:

- прийняття нормативно-правових актів, що дозволяють включити зайнятість громадян в особистому підсобному господарстві

до виробничого стажу і гарантувати право на пенсію;

- здійснення заходів по соціальній захищеності сільського населення та створенню сприятливого економічного середовища для розвитку особистих підсобних господарств, зокрема: прийняття закону «Про соціальні гарантії громадян, що займаються сільськогосподарським виробництвом в особистому підсобному господарстві», яким було б передбачено: критерії реєстрації сільськогосподарської діяльності громадян в даній сфері економічної діяльності, умови одержання доплати до соціальної пенсії й зарахування у виробничий стаж часу, протягом якого здійснювалася сільськогосподарська діяльність саме в особистому підсобному господарстві; розробку заходів по сприянню створенню поставальницько-збутових кооперативів – власників особистих підсобних господарств для надання послуг з реалізації сільгосппродукції; надання фінансової допомоги (з регіонального бюджету або спеціально створених фондів підтримки) організаціям, що здійснюють закупівлю в населення сільськогосподарської продукції; створення системи земельно-іпотечного кредитування, яка б дозволила залучати кошти на тривалий строк під заставу земельних ділянок; забезпечення сільським підприємцям доступу до ринків матеріально-технічних ресурсів, послуг, сировини. Важливо також забезпечити умови для розвитку інтеграційних зв'язків малих підприємств і індивідуальних приватних підприємств із транспортними, переробними, сервісними й торговельними підприємствами, організаціями споживчої кооперації, а також здійснити заходи по сприянню виникненню споживчих кооперативів, а також підприємств сфери послуг на селі: приватних, муніципальних і змішаних.

В комплексі заходів щодо цього напрямку особливе значення має розвиток сільськогосподарського лізингу з метою одержання споживачами дорогої техніки і її впровадження без значних капіталовкладень, передбачивши в контрактах по лізингу технічне обслуговування техніки, навчання кадрів тощо.

4. Розвиток інформаційно-консультаційного обслуговування громадян, що проживають у сільській місцевості, для одержання ними необхідної інформації, створення умов для

розищення ринку праці в сільській місцевості й забезпечення продуктивної зайнятості. Необхідність забезпечення даного напрямку потребує:

- організації правового, виробничого й технічного консультування, надання практичної допомоги в області маркетингу, менеджменту;
- проведення семінарів і курсів по організації сільськогосподарських видів діяльності;
- поширення через засоби масової інформації передового досвіду ведення особистого підсобного господарства;
- налагодження професійного консультування й професійної орієнтації безробітних громадян з метою виявлення можливості їхньої діяльності як підприємців;
- широкого інформування сільських жителів з питань праці й зайнятості, у тому числі юридичних, а також щодо наявності попиту на робочу силу відповідної професії та кваліфікації на сільському ринку праці.

Дієвим важелем підвищення ефективності розвитку підприємництва на селі є практична реалізація заходів Державної програми розвитку малого підприємництва з урахуванням необхідності її аналітичного, правового та багатоканального фінансового забезпечення. Для реалізації такої програми слід передбачити навчання сільських жителів, які бажають відкрити власну справу, основам бізнесу.

Базою навчання майбутніх сільських підприємців можуть стати спеціальні центри, створені асоціаціями органів місцевого самоврядування первинного рівня із залученням відповідних фахівців, службовців місцевих органів державної виконавчої влади. З цією метою необхідно закріпити за управліннями органів місцевого самоврядування функції з надання консультаційних та інформаційних послуг для підприємницького сектора економіки, що сприятиме активізації процесів співпраці суб'єктів управлінської підсистеми села, забезпеченню виконання його аграрних програмних завдань.

Для інтенсивнішого використання еколого-рекреаційного потенціалу сільських поселень, а, відповідно, розвитку зеленого туризму, необхідно сформувати відповідну нормативно-правову базу, передбачивши особливий режим оподаткування цього виду діяльності з метою стимулювання розвитку в перші роки становлення.

Підприємницька сфера в сільських поселеннях може сприяти стабілізації соціально-економічної ситуації на селі, уникненню її повного занепаду, дотриманню принципу соціальної справедливості на основі гарантування загальнодержавних стандартів життя населення. Без забезпечення розвитку реального сектора економіки села, формування повноцінної матеріальної та фінансової бази сільського місцевого самоврядування комплексний розвиток сільської системи неможливий.

IV. Висновки. Проблема формування ринку праці на селі за своїм змістом є комплексною. Її вирішення залежить від загального стану економіки, рівня розвитку сільгоспвиробництва, скоординованих дій соціальних партнерів на ринку праці, насамперед органів влади і місцевого самоврядування, здатності сільських громад мобілізувати людей до активної економічної діяльності, самозайнятості та організації виробництва, переробки і збуту продукції, традиційної для сільських територій.

1. Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2005 році: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/rp/pres-reliz/pres_2005/pres_2005.htm

2. Економічна активність населення у I півріччі 2006 року Експрес – інформація Державного комітету статистики України від « 26 » вересня № 257.

In article the basic tendencies of formation of the labor market of work on a village are determined; the primary factors are determined which predetermine its transformation in the nearest prospect; the system of measures on a mitigation of a situation with employment in agrarian sector of economy is proved.